

Pavle Sekeruš

GOVOR O DRUGOM U FRANCUSKOJ KULTURI PRVE POLOVINE XIX VEKA

– *imagološki ogled* –

Predstave o Drugom danas su neiscrpan izvor istraživanja. Oblast komparativne književnosti koja se razvija poslednjih pedesetak godina pod nazivom *imagologija*, dala je zanimljive priloge o predstavama Drugog, najčešće stranca, u književnom delu. U ovom tekstu smo, držeći se pre svega radova novijih francuskih teoretičara kao što su Mišel Kado (Michel Cadot), Andre Monšu (André Monchoux), Danijel-Anri Pažo (Daniel-Henri Págeaux) i Žan-Mark Mura (Jean-Mark Moura), da spomenemo samo najvažnije, razvili imagološku metodologiju i primenili je na tekstove francuskih autora koji govore o Južnim Slovenima tokom prve polovine XIX veka.

Imagologija kao disciplina sretno miri dve oblasti interesa: književnost i njenu društvenu osnovu, taj opšti kulturni i društveni fon na kojem se stvaraju velike ideje koje svoj odjek neminovno nalaze u književnosti. Ideje o Južnim Slovenima, razvijane u društvenim naukama i tekstovima poznavalaca, kasnije vulgarizovane u publicistici i štampi, čine filter kroz koji je francuska kultura, čiji je književnost jedan izraz, posmatrala Južne Slovene. Otud neophodnost multidisciplinarnog pristupa koji u obzir mora uzeti rezultate nauka kao što su istorija, antropologija, etnologija, istorija mentaliteta i sociologija, te pored književnosti i razne paraliterarne fenomene (strip, karikatura, gravire...), koji će odgovoriti na pitanje uslova i uzroka nastanka određenih slika u datom istorijskom trenutku.

Kakvo je značenje reči „predstave“ (slike) koja se sreće u podnaslovu ovog rada? Taj je termin nedvosmislen u likovnim umetnostima, bilo da se radi o slikarstvu ili fotografiji. To se ne može reći i za književnost, gde se on upotrebljava za metaforičke izraze, za deskriptivne tekstove. Pokušaj egzaktnijeg pristupa ovom problemu dao bi sledeći rezultat: autor koji posmatra neki predmet, da bi nam predstavio svoju viziju, koristi jedan filter, a to su reči. Ta celina, koja čini verbalnu sliku Južnih Slovena, nudi se pogledu čitaoca koji takođe, sa svoje strane, filtrira sliku koju posmatra. Slike odjednom postaju proizvodi kulture, rezultat lektire i pamćenja, delom vezanog za kulturnu istoriju, a delom prožete ličnim sećanjima autora. Tada shvatamo da su u suštini subjektivne, autobiografske.

Taj pokušaj približavanja naučnog posmatranja i književnosti podvlači distancu koja odvaja realnost od fikcije i potrebu detaljnog izučavanja filtera koji se postavljaju između Južnih Slovena kao predmeta posmatranja i njihove verbalne slike. Pogled, reč i čitanje prouzrokuju uzastopne odabire i spajanja u našoj svesti, stvarajući jedinstven kolaž. Rezultat je predstava o Južnim Slovenima koja ima svoju istoriju, tradiciju mišljenja i rečnik. Ona nije nešto što jednostavno postoji, već je idejni konstrukt, koji sa korespondentnom stvarnošću stoji u složenom odnosu i postavlja

pitanje mogućnosti realističkog razlikovanja između Ja i Drugi. Čitav svet se na taj način svodi na razvitak i izraz toga Ja, a apsolutna realnost sveta se pokazuje neuhvatljivom.

Predstave o Južnim Slovenima treba proučavati i kao odsjaj prethodnih slika uzrokovanih političkim i kulturnim događajima prošlih perioda i ličnih sećanja autora. Važnost tih prethodnih slika je tim veća što se Južni Sloveni, malo poznati početkom XIX veka, javljaju kao izraziti stranci, osobito drugačiji, a kontakti su retki. Posledica su mnogobrojna poređenja sa drugim, poznatim narodima (najčešće Grcima), pre nego što bude ustanovljen registar svojstven Južnim Slovenima, sastavljen od skupa reči, motiva i tema koje će od njih samih napraviti referencu¹.

Uz tako određen predmet istraživanja, prihvatili smo definiciju slike Drugog koju daje D. A. Pažo kada kaže da je to svest, ma koliko ograničena bila, o jednom Ja naspram jednog Drugi, o jednom ovde koje stoji naspram jednog tamo. Slika je, znači, književni ili neki drugi izraz r a z l i k e koja postoji između dva reda kulturnih realnosti i zbog toga je treba proučavati kao deo celine koja bi se mogla nazvati „društvene predstave“, što je termin pozajmljen od istoričara.

Izgleda da mi kao pripadnici jedne kulture nismo u poziciji da opišemo tuđe kulturne identitete. Ono što mi uočavamo je „kulturna razlika“, deo kulture koji je različit od one kojoj pripadamo. Zbog toga vrednosti koje delimo smatramo samopodrazumevajućim, a razlike apriorno vidimo kao upravo one elemente u kojima je identitet najizraženiji. On se tako svodi na partikularizam i egzotizam, što nas sprečava da shvatimo kako nas svi naši identiteti definišu kao deo, a ne kao kontradikciju u odnosu na čovečanstvo kao celinu.

Za analizu predstava o Južnim Slovenima u Francuskoj izabrali smo period prve polovine XIX veka, zato što je to trenutak u kojem Francuska i Evropa otkrivaju značaj i važnost malih slovenskih naroda za održavanje strateške ravnoteže. Kao što to obično biva, prvi interes je politički motivisan. Među istorijskim događajima epohe, treba spomenuti propast poljske države nakon ruske invazije 1830. godine, koja u Francusku dovodi značajan broj emigranata i Evropi otkriva „rusku opasnost“. To su zatim srpski ustanci iz 1804. i 1813. godine, panslavizam i njegova južno-slovenska verzija, ilirizam, sve to u okviru čuvenog Istočnog pitanja koje postavlja problem raspodele plena na Balkanu, posle povlačenja Turske. Ti će događaji određivati stav Francuske, njen pogled na događaje i pojave vezane za Južne Slovene i prouzrokovati mnoštvo informativnog materijala: putopise, izveštaje, novinske članke. Iz tog korpusa će svoje podatke crpeti Šarl Nodje (Charles Nodier), Prosper Merime (Prosper Mérimée), Viktor Igo (Victor Hugo), Balzak (Balzac), Nerval (Nerval), Žorž Sand (George Sand), Lamartin (Lamartine) i Južne Slovene uvesti u francusku književnost.

Kada nakon otkrivanja i dokumentarno publicističkih tekstova postanu deo književne sfere, slike o Južnim Slovenima modifikovaće umetnički pravci i struje kao što su: osijanizam, rusoizam, frenetični romantizam, romantizam u užem smislu i realizam. Postulati tih pravaca biće prizma kroz koju će biti filtrirana slika o Južnim Slovenima.

Kada su Južni Sloveni u pitanju, francuski pisci kraja XVIII i na početku XIX veka, čak i kad se predstavljaju kao znalci, imaju dosta maglovite predstave o njihovoj

specifičnoj razlici u odnosu na ostale narode i Slovene uopšte. Tako se neretko dešava da pravoslavni narodi u Otomanskom carstvu budu jednostavno označeni kao „Grci“, mada su poznata i generička imena Esklavoni, Morlaci, Iliri, te imena kojima se označavaju pripadnici pojedinih regija koja se neselektivno upotrebljavaju za uži ili širi južnoslovenski krug: Dalmatinci, Bosanci, Slavonci...

Spektar ideja o Južnim Slovenima počinje već sa pokušajem njihovog definisanja. Tako Frederik-Gistav Ešof² (Frédéric-Gustave Eichhoff) u delu *Histoire de la langue et de la littérature des Slaves* iz 1839 kaže: „Srbi se dele na dve grupe: Orijentalne Srbe koji prihvataju pravoslavlje i pišu ćirilicom, i Zapadne Dalmatince i Hrvate, koji su se sjedinili sa Rimskom crkvom, i pišu glagoljicom, koju su kasnije zamenili latinicom. Njihov je jezik jedinstven“, tvrdi Ešof, „kao i književnost, mada su jedni politički zavisni od Turske, a drugi od Austrije.“

Sa druge strane spektra stoji minuciozno razlikovanje svih stanovnika južnoslovenskih provincija, od Slovenije do Bugarske, bez isticanja bilo kojeg naroda, obuhvaćenih imenom „Iliri“. Ipolit Depre (Hippolite Desprez)³ piše: „Ilirija o kojoj želim da govorim zvanično ne postoji, niti je diplomate priznaju; [...] Patriote su je zamislile sa namerom da ujedine u istom moralnom telu narode Štajerske, Karantanije, Koruške, Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne, Srbije, Crne Gore i Bugarske.“

Upotreba zajedničkog imena, „Iliri“, pokrivala je semantički prostor sintagme koja će se kasnije pojaviti: Južni Sloveni. Tokom XIX veka se smatra da su Iliri preciznih Slovena koji su pak najstarija grana Slovena, te najbolje čuvaju običaje i tradicije zaboravljenih vremena.

Za najznačajniji korpus distinktivnih obeležja Južnih Slovena u francuskoj kulturi odgovoran je italijanski opat Alberto Fortis⁵ i njegovo delo *Putovanje u Dalmaciju* (*Viaggio in Dalmatia*, 1774). Poglavlje *O Morlačkim običajima* (*De costumi de Molachi*) obezbediće knjizi međunarodnu slavu, jer će predromantičarskoj Evropi, koja se opija osijanizmom, otkriti Morlake, podjednako divlje i primitivne kao i Osijanovi Škoti, i njihovu poeziju.

Fortisa će pažljivo čitati svi koji se budu zanimali za balkanske prostore, bili oni književnici kao Žistina Vin (Justine Wynn), Šarl Nodje i Prosper Merime ili diplomate, vojnici i trgovci kao Amede Šomet de Fose (Amédée Chaumette des Faussés), generali Molitor (Molitor), Loriston (Lauriston)⁶, D'Antuar, (D'Anthouard) i Žino (Junot), zatim Igo de Pukvil (Hugues de Pouqueville), Mark Brijer Derivo (Marc Bruère Desrivaux), Luj Feliks de Božur (Louis Félix de Beaujour) i mnogi drugi. Na njihovom nasleđu će svoje predstave graditi i najveća imena romantizma: Žorž Sand, Balzak, Merime, Lamartin i Žerar de Nerval.

Distinktivna obeležja Južnih Slovena, po Fortisu, koncentrišuće se u univerzumu u kojem se nalaze hajduci, uskoci, vampiri, urokljive oči, varvari i dobri divljaci, pevač narodnih pesama i gusle, krvna osveta, pobratimstvo i otmice devojaka. Jednom učvršćene kroz ponavljanja, ove slike će činiti registar svojstven Južnim Slovenima, njihovu specifičnost u francuskoj kulturi i referentno mesto za buduće predstave.

Hajduke ćemo tako naći u delima Žistine Vin, Šarla Nodjea, Iga de Pukvila, Feliksa de Božura i Prospera Merimea. Ovaj poslednji će ih, u skladu sa zahtevima

frenetičnog romantizma, pretvoriti u hibridna bića, hajduke-vampire. Vampirizam će, inače, u francuskim tekstovima biti jedna od važnijih karakteristika Južnih Slovena.

Mada su kao pojava drevna i univerzalna manifestacija straha od smrti, vampiri su u XVIII veku, zahvaljujući nekim izveštajima austrijske štampe sa Balkana, trajno vezani za ovo područje, a reč srpskog porekla⁷ -vampir- ušla je u evropske jezike⁸. O vampirima izveštavaju Fortis i Pukvil. Šarl Nodje piše priču o noćnom demonu pod naslovom *Smarra*, navodni prevod sa „esklavonskog jezika“. Prosper Merime u svojoj mistifikaciji narodne poezije *La Guzla*, južnoslovenskim vampirima posvećuje pet pesama i jedan ironično intoniran ogled iz folkloristike pod naslovom *O vampirizmu* (Sur le vampirisme), gde nalazimo sledeće objašnjenje ove pojave: „to je mrtvac koji, obično noću, izlazi iz svog groba i muči žive ljude“, on im „sisa vrat“ ili „im steže grlo dok ih ne udavi“. Morbidnom preciznošću, Merime nas upoznaje sa znacima vampirizma: „konzervacija leša i posle perioda u kojem se druga tela raspadaju, tečna krv, gipkost udova. „Vampiri“ u grobnicama imaju otvorene oči“, a „nokti i kosa im rastu kao kod živih ljudi“. Posebno je užasan efikasni lek protiv vampira: potrebno je „čitavo telo, a naročito deo koji je sisao, trljati krvlju iz njegovih vena, pomešanu sa zemljom iz njegovog groba“.

Moris Brise (Maurice Brisset), minorni ali plodni pisac epohe, inspirisan Merimeovim tekstom o urokljivom oku, još jednom važnom elementu južnoslovenske lokalne boje, takođe iz zbirke *Gusle*, napisao je 1833. godine čitav roman pod nazivom *Urokljivo oko, stari dalmatinski običaj* (Mauvais oeil, tradition dalmate). U operet-skoj viziji Crne Gore Žerara de Nerval *Crnogorci* (Les Monténégrins, 1849), vampir pod imenom Helena muči hrabrog francuskog oficira koji radi na oslobađanju saplemenika od ruskog jarma. [sic!]

Pored vampira, hajduka i urokljivih očiju, Južni Sloveni se prepoznaju po svojim narodnim pesmama. U Francuskoj, Nemačkoj i Engleskoj postoji veliki interes za narodnu poeziju Južnih Slovena koji traje od prvih prevedenih tekstova sa kraja XVIII veka (Fortis), i kulminira u vreme Merimeove mistifikacije u zbirci *la Guzla*. Taj interes je neodvojiv od predromantičkog pokreta čije se pristalice oduševljavaju ostvarenjima nepoznatih i zaboravljenih naroda. Mnogobrojni članci i prevodi narodne poezije od nje su načinili jedno od osnovnih obeležja, važnu karakteristiku Južnih Slovena.

U poglavlju pod naslovom *O poeziji, muzici, plesu i igrama Morlaka* (De la poésie, de la musique, des danses & des jeux des Morlaques), Fortis je opisivao izvođenje narodne poezije uz gusle. Kako sam kaže, preveo je „više morlačkih herojskih pesama“, a u knjizi objavljuje jednu koja mu se čini „dobro ispevana i zanimljiva“. Radi se o pesmi poznatoj pod nazivom *Hasanaginica* (Triste ballade de la noble femme d'Assan-Aga), koju prilaze na kraju svoje knjige. „Bez pretenzija da je uporedim sa Osijanovom poezijom,“ kaže on, „laskam sebi da će se u njoj naći barem neke druge zasluge: slika jednostavnosti drevnih vremena i običaja ove nacije.“

Šarl Nodje takođe smatra da su narodna pesma i njen pevač važni elementi lokalne južnoslovenske boje. Za svoj „ilirski“ književni opus on materijal nalazi kod nezabilaznog Fortisa, u knjizi Luja Fransa Kasasa (Louis-François Cassas) i Žozefa Lavalea (Joseph Lavallée), pod naslovom *Voyage pittoresque et historique de l'Istrie et de Dalmatie* (Paris, 1802), u knjigama gospođe De Stal i Žistine Vin. U svojim

člancima posvećenim južnoslovenskoj poeziji⁹, u skladu sa sveprisutnim divljenjem za egzotično i folklor, on ponavlja pohvale primitivnoj lepoti, nalazi sličnost sa Osijanovim pesmama, pominje uticaj Grčke, vidi paralele sa pastoralnim Vergilijevim svetom. U svom romanu *Jean Sbogar*, slici slovenskog pevača koju je dao Fortis, daje jednu novu notu:

Un jour comme Antonia pénétroit à côté de sa soeur au milieu d'une de ces assemblées, elle fut arrêtée par le son d'un instrument qu'elle ne connoissoit point: elle s'approcha et vit un vieillard qui promenoit régulièrement sur une espèce de guitare, garnie d'une seule corde de crin, un archet grossier, et qui en tiroit un son rauque et monotone, mais très bien assorti à sa voix grave et cadencée. Il chantoit, en vers esclavons, l'infortune des pauvres Dalmates, que la misère exloit de leur pays; [...] A sa voix, les spectateurs, d'abord émus, puis attendris et transportés, se pressaient en sanglotant, car dans l'organisation tendre et mobile de l'Istrien, toutes les sympathies deviennent des émotions personnelles, et tous les sentiments des passions. Quelques-uns pousoient des cris aigus, d'autres rame-noient contre eux leurs femmes et leurs enfants; il y en avoit qui embrassoient le sable et qui le broyent entre leurs dents, comme si on avoit voulu les arracher aussi à leur patrie¹⁰.

Prevod: Jednoga dana kada se Antonija sa svojom sestrom priključivala nekom od tih skupova, zaustavi je zvuk instrumenta koji uopšte nije poznavala: približi se i vide starca koji je pravilnim potezima preko neke vrste gitare, napravljene od jedne jedine žice od konjske dlake, vukao grubo gudalo koje je iz nje izvlačilo promukli i monotoni zvuk, ali vrlo dobro usklađen sa njegovim dubokim i ritmovanim glasom. Pevao je esklavonske stihove, o nedačama sirotih Dalmatinaca koje je beda terala iz njihove zemlje. [...] Zbog njegovog glasa, slušaoci su se, najpre uzbuđeni a zatim razneženi i poneseni, sabijali jecajući, jer u nežnoj i pokretljivoj konstituciji Istrijanina, svaka simpatija postaje lična emocija, a sva osećanja strasti. Neki od njih, puštali su oštre krike, drugi su privijali na sebe svoje žene i decu; bilo ih je i koji su ljubili pesak i drobili ga među zubima kao da je neko hteo da ih otrgne od njihove domovine.

Najpoznatiji od tih pevača je svakako Merimeov Hijacint Maglanović, koji je navodni izvor pesama za zbirku *la Guzla* i čiji je portret, gravira neidentifikovanog potpisnika *A. Br.*, tipska ikonografska predstava Južnog Slovena u Francuskoj prve polovine devetnaestog veka.

Pošto se književne slike stvaraju rečima, leksička analiza srpskih i hrvatskih reči koje ulaze u francuske tekstove o Južnim Slovenima može nam dati zanimljive odgovore. „U svakoj epohi postoji leksika koja upućuje na egzotičnu stvarnost, slabo poznatu, ali nedvosmisleno označenu izvrsnim terminima. [...] Ti leksički klišeji, okamenjeni znaci koji čitaocu maštu vode ka dalekim predelima, proizvod su egzotizma od ogledalaca i staklića.“¹¹ „Nejasna i širokog značenja, slabo poznata francuskom čitaocu, ta leksika deluje kao evokacija. „Reči ne evociraju preciznu stvarnost već izazivaju implicitnu atmosferu [...] koju čitalac smesta identifikuje.

Leksička analiza će nam najpre otkriti centre interesovanja, a zatim i klišee koji garantuju južnoslovenski egzotizam. Napravili smo dve grupe reči: jedne iz javnog života (politika, religija, društvena organizacija), i druge iz svakodnevnog života (hrana, odeća, običaji).

Politički život predstavljaju reči kao:

knez ili knjaz, skupština, gospodar, vojvoda, ban¹², panduri.

Društvena organizacija:

zadruga

Religija:

pop, bogumili, zapisi¹³

Rat:

hajduk, uskok, handžar, serežan, stražmester ili nadserežanin

Hrana:

raki¹⁴, šljivovica, marasquin, pečenica, česnica, mamaliga

Odeća:

opanak

Običaji:

gusle¹⁵ pjesma ili pesma, kolo, pobratim i posestre, moba, krvina, kum, svati, otmica

Arhitektura:

konak¹⁶

Folklor:

vila, vukodlak ili vampir

Neke idiomatske formule:

Ko se ne osveti taj se ne posvetil, Pasja vero!

Ovaj leksički registar je nosilac znakova koji slikaju južnoslovensku „stvarnost“. Zemlja i ljudi se ne otkrivaju, već prepoznaju. Leksika upućuje na unapred utvrđene slike koje su rezultat predstava koje društvo stvara o strancu.

Bibliografija dela u vreme vladavine Luja Filipa (1830-1848) nam pokazuje da teme, nemilice korišćene tokom prethodnog perioda, do 1830. godine: slepi pevač, vampiri; divljaci, banditi, uskoci i hajduci - koje nalazimo kod Fortisa, Nodjea, Mermea i njihovih epigona - ustupaju mesto analitičkim radovima publicista, univerzitetskikh nastavnika i novinara. Broj srpsko-hrvatskih reči koje ulaze u francuske tekstove se značajno povećava. Tokom veka, fantastična slika ustupa mesto analizi i dokumentaciji.

Balzak, Lamartin i Nerval uvode teme borbe za slobodu, koristeći informacije o srpskim i bugarskim bunama protiv turske vlasti. Stavljanje na stranu hrišćanske nacije revolucionarna značilo je takođe borbu za iste ideje u francuskom društvu. Značajna karakteristika Južnih Slovena postaje ljubav prema domovini i slobodi. O

tome svedoče publicisti Siprijen Rober (Cyprien Robert)¹⁷ i Ami Bue (Ami Boué)¹⁸ svojim napisima u štampi. Polako se razvija slika ratničkog, izuzetno hrabrog naroda koji kroz pravednu borbu traži oslobođenje od zavojevača.

Balzak u svoj roman *Un début dans la vie* (1842), uvodi junaka Žorža Maresta (George Marest), koji se lažno predstavlja kao unuk Černog-Đorđa (Czerni-George), poznatog i pod imenom Karađorđe (Kara-George), kako sam kaže, heroja srpskog ustanka protiv Turaka 1804. godine i osnivača srpske kraljevske dinastije.

„Ainsi, de Zante, nous devions aller sur la côte de Grèce en luvoyant. Tel que vous me voyez, mon nom de George est fameux dans ces pays-là. Je suis petit-fils de ce fameux Czerni-George qui a fait la guerre à la Porte, et qui malheureusement au lieu de l'enfoncer s'est enfoncé lui-même. Son fils s'est réfugié dans la maison du Consul français de Smyrne, et il est venu mourir à Paris en 1792, laissant ma mère grosse de moi, son septième enfant. [...] Ma mère, qui vivait du produit de ses diamants vendus un à un, a épousé en 1799 Monsieur Yung, mon beau-père, un fournisseur. Mais ma mère est morte, je me suis brouillé avec mon beau-père... Voilà comment, de désespoir, je suis parti en 1813 simple conscrit ... Vous ne sauriez croire avec quelle joie ce vieux Ali de Tébelen a reçu le petit-fils de Czerni-George. Ici je me fais appeler simplement George.“¹⁹

Prevod: Iz Zantea je zaobilaznim putem trebalo da idemo na obalu Grčke. Ovakav kakvim me vidite, ja sam pod svojim imenom Đorđe čuven u tim zemljama. Unuk sam čuvenog Crnog-Đorđa koji je vodio rat sa Portom i koji je, na žalost, umesto da je upropasti, upropastio sam sebe. Njegov sin je pobegao u kuću francuskog konzula u Smirni a u Pariz je došao da umre, 1792. godine, ostavljajući moju majku koja je tada mene nosila kao svoje sedmo dete. [...] Moja majka, koja je živela od prodaje svojih dijamanta, jednog po jednog, udala se 1799. godine za gospodina Junga, trgovca, mog očuha. Ali moja majka je umrla, a ja sam se posvađao sa očuhom... Eto tako sam, iz očajja, 1813. godine otišao kao običan regrut... Ne možete zamisliti sa kakvom radošću je stari Ali de Tebelan primio unuka Crnog Đorđa. Ovde se zovem jednostavno Žorž.

Južnoslovenski egzotizam svog romana on upotpunjuje karakterističnom toponimijom: *Ilirske provincije, Dalmacija, Zadar* (Zara), dodajući i dve često korišćene reči, *uskok* i *maraskino*. Sledeća priča je rezultat avanture Napoleonovog oficira:

Je devrais cependant être bien guéri de l'amour, car j'ai reçu précisément dans les Etats vénitiens, en Dalmatie, une cruelle leçon.

- Ça peut-il se dire? demanda George. Je connais la Dalmatie.

- Eh, bien, si vous y êtes allé, vous devez savoir qu'au fond de l'Adriatique, c'est tous vieux pirates, forbans, corsaires retirés des affaires, quand ils n'ont pas été pendus, des...

- Les Uscoques, enfin, dit George.

En entendant le mot propre, le comte, que Napoléon avait envoyé jadis dans les Provinces illyriennes, tourna la tête, tant il en fut étonné.

– C'est dans cette ville que l'on fait du marasquin,... dit Schinner en paraissant chercher un nom.

– Zara! dit George. J'y suis allé, c'est sur la côte²⁰.

Prevod: Morao sam se izlečiti od ljubavnih bolesti, jer sam upravo u venecijanskim zemljama, u Dalmaciji, dobio surovu pouku.

– Da li je moguće? upita Žorž. Pa ja poznajem Dalmaciju.

– E, ako ste bili tamo, treba da znate da su tamo na Jadranu sve sami pirati, razbojnici, gusari koji su se povukli iz poslova, ako pre toga nisu bili obešeni...

– Mislite na Uskoke, reže Žorž?

– Kada je čuo tu reč, grof, koga je Napoleon nekada slao u Ilirske provincije, okrenu glavu, toliko je bio začuđen.

– U tom gradu se pravi maraskino... reče Šiner, sa izrazom nekog ko traži reč.

– Zadar! reže Žorž. Bio sam tamo. Grad je na obali mora.

Slikajući Južne Slovence Balzac je koristio kliše koji se već tridesetak godina pre njega nalaze u francuskoj književnosti. Njegovi izvori su tekstovi objavljeni nakon Fortisa, vrlo verovatno Nodje, Merime ili Lamartin, kao i publicistika Siprijena Robera ili Ami Buea. Južnoslovenski teme u njegovom romanu nisu imale druge pretenzije, do da čitaoca zabave egzotičnom bojom.

Fizički okvir

Studija slika treba da pokloni pažnju i analizi vremensko-prostornog okvira u koji je smešten Drugi, da bi se lakše razumele narativne strategije koje svoja uporišta traže u vremenu i prostoru. Prostor i vreme nisu samo generatori deskriptivnog i pitoresknog. Sa sistemom ličnosti, naratorom, sa nekim „Ja“, oni mogu da ostvaruju vrlo eksplikativne odnose.

Kad su Južni Sloveni XIX veka u pitanju, u pomeranju političkog interesa prema istoku, sa Napoleonovih Ilirskih provincija ka evropskoj Turskoj, Šumadija zamenjuje kao dekor pešćane plaže i dalmatinske stene. Lamartin među prvima razvija temu o devičanskim šumama u kojima vlada bukolička, pastoralna atmosfera.²¹

Radost ljudi ovih drevnih predela, kako nam objašnjava Lamartin, plod je novoostvarene slobode. Opis zajednice pastira, zanatlija i seljaka meša slike grčkih šuma nastanjenih nimfama i polubogovima sa patrijarhalnom jednostavnošću američkih kolonista, daleko od gradske civilizacije. Lamartin sam podvlači kako mu se čini „da se nalazi usred šuma Severne Amerike, u trenutku kada se rađa jedan narod ili osniva neka nova kolonija.“

Te će teme, kada govori o Južnim Slovenima, kasnije preuzeti i Siprijen Rober i lpolit Depre: „... njihova snaga je u neiscrpnom bogatstvu njihove primitivne prirode i civilizacije u nastanku, u njihovim jednostavnim i pravičnim idejama, drevnim vrlinama, čija grubost zapravo predstavlja snagu.“²²

Ova idealizacija početaka civilizacije u kojoj se prepoznaje naša sopstvena prošlost je opšte mesto i prosede često upotrebljavan. Sastoji se u identifikaciji običaja „primitivaca“ koje posmatramo sa običajima naših predaka. Sve kulture žele da valorizuju sopstvenu prošlost, videći u njoj trenutke ispunjenja i harmonije u odnosu na koju je sadašnjost uvek pad.²³

One često idu naporedo sa mitom o dobrom divljaku, varvarinu, primitivcu, koji će pratiti ime ne samo Južnih Slovena u francuskoj kulturi nego i Slovena uopšte.

Dobri divljak i varvarin

Ideološka predstava varvarina i utopija primitivne sreće dobrog divljaka su arhetipalne predstave u odnosu prema Drugom i izraz su ili straha ili želje za alteritetom.

Francuska XVIII veka misli da je dosegla vrhunce civilizovanog života. Evropa govori francuski, čita francuske pisce, sledi francuski ukus, u Parizu traži model uglađenosti i otmenosti. Francuska, a naročito Pariz, vide se kao ostrvo okruženo „manje više varvarskim i divljim nacijama“. ²⁴ Ali, bilo je i duhova kao Ruso koji su pevali o lepotama jednostavnog i rustičnog života, teoretičara prava i ekonomije koji špekulišu sa nultim stepenom civilizacije, „primitivnim čovekom“, idealnim bićem bez prošlosti i istorije.²⁵

O južnoslovenskim varvarima pisao je već Fortis. Dosta će vremena proći od ovog otkrića „varvarskih Slovena ili Morlaka“, pa do interesa koji će za njih pokazati francuski romantičari koji rehabilituju ideje o dobrom divljaku drage XVIII veku. Mašta i osećajnost tih pisaca vodi ih izvan utabanih staza i usmerava ka izuzetnim i neobičnim bićima, banditima i otpadnicima društva. „Morlakija“ je njihovim herojima bila idealni prostor za delovanje.

Šarl Nodje u romanu *Jean Sbogar* iz 1818. godine (Nodje je zaista boravio u Ljubljani 1812-1813), svoga heroja, romantičnog bandita smešta u Crnu Goru, utopijsku zemlju, ostvarenje rusooovskih snova. Bežeći iz korumpiranih gradova, Žan Zbogar se povlači u klementinske [sic!] planine, u kojima nema „nasilnog prisvajanja zemlje“, i gde niko ne kaže „ovo je moje polje“! On će izjaviti da vodi rat protiv gradova jer „ubija civilizaciju da bi je podmladio“.

Hajduci i uskoci izazivaju veliku pažnju epohe, jer su pogodni za transformaciju u romantične heroje *par excellence*: vode slobodan i opasan život, preziru uglađene manire i društvene zahteve. Oni su proizvod večnog sukoba između života u društvu, organizovanog i uredenog i individualne slobode. Romantičari u njima vole da traže slobodnu dušu čoveka, bez ograničenja koja mu postavlja organizovano društvo. Kao posledica takvih zahteva biće stvoren južnoslovenski tip: rustičan, strastven, okrutan i osetoljubiv, hrabar, nepokoriv, u bukoličkom dekoru šumadijskih šuma ili u planinama Dalmacije ili Crne Gore.

Počevši od tridesetih godina XIX veka, diskurs o južnoslovenskom divljaku evoluirao. Dobri divljak, čovek prirode XVIII veka kojeg nalazimo kod Žistine Vin i Šarla Nodjea će nestati, da bi se nakratko pojavio kod Siprijena Robera tokom četrdesetih godina. Ovaj autor u svome uglavnom publicističkom delu, u lirskim pasažima oživljava idilu Južnih Slovena i prirode, sasvim u skladu sa rusooovskim postulatima.

Međutim, za većinu autora tog perioda 1830-1848. godine, divljaštvo više nema privlačnu snagu. Divljak je sada na drugačijem stepenu civilizacijskog razvoja, nije više u harmoničnom odnosu sa prirodom, blizak joj je, ali se od nje udaljava. Idealizacija ustupa mesto obezvređivanju. Odbijanje da se prihvati Drugi kao ravnopravan, uprkos i zbog svoje različitosti, sada se nalazi u osnovi oznake divljak. Njegova drugost se odbija. Idealizacija dobrog divljaka se pretvara u osećanje superiornosti nad divljakom. Oni, divljaci, na nižem su hijerarhijskom nivou bića. Njima nedostaju uzor i civilizacija. Početak francuske kolonijalne avanture zadobija svoju ideološku oblandu.

Dobri divljak je pojam iz tekstova filozofa i teoretičara prava. To je čovek prirode, sa manje-više fiksnim karakteristikama koje postoje pre društva i biće elementi na osnovu kojih će se društvo konstituisati. Njegov idealizovani socijalni egalitarizam i ekonomski minimalizam biće san prosvetitelja i utopijskih socijalističkih teorija.

Zli divljak, najčešće označen kao varvarin, definiše se svojim odnosom prema civilizaciji izvan koje se nalazi. On je prezire, priželjkuje da je prisvoji, sa njom je u stalnom ratu.

Žan-Mark Mura je u svojoj studiji *L'image du tiers monde dans le roman français contemporain* (1992) pokazao da figure „varvarina“, neprijatelja civilizacije i „dobrog divljaka“ koji uživa u primitivnoj sreći i harmoniji sa prirodom, predstavljaju dva tipa ponašanja prema Drugom. Oznaka „varvarin“, u odnosu prema alteritetu, daje jake pozitivne slike civilizacije koja ih šalje. U tom prvom koraku u odnosu prema Drugom, lako se prelazi na legitimaciju autoriteta kreatora slike nad varvarinom. Žan-Mark Mura ih zove ideološkim slikama.

Dobri divljak kao oznaka za Drugog i njegova primitivna sreća osporavaju društvo u kojem nastaju. To su utopijske slike. Izgubljena sreća sadašnjice je izgubljeni raj i ako ove slike budu u osnovi stvaranja značajnih snaga, mogu da budu opasne za civilizovano društvo koje je uvek „korumpirano i dekadentno“.

Velika većina francuskih autora epohe, vidi sebe kao predstavnike univerzalnih vrednosti, viših i modernih, što ih često dovodi do toga da Južne Slovene poistovete sa ranijim, dakle nižim fazama u evoluciji Evropljana. Dok je početak XIX veka pevao u slavu „svežine prvobitnih vremena“, „homerovske jednostavnosti“ i „naivnosti“ naroda koje još nije iskvarila civilizacija, sredinom veka slika se menja. Procesom diferencijacije oko osovine oko koje se suprotstavljaju jednostavno i složeno, priroda i umetnost, poreklo i progres, divljina i društvo, spontanost i prosveteljenost,²⁶ ideje se okreću drugom delu ove osovine.

Između književnosti i dela koja za cilj imaju informisanje i koja pišu publicisti, a često su rezultat naredžbe vlade ili vojske, stvara se proces. Kad književna dela pevaju još uvek o lepotama jednostavnog života u patrijarhalnim zajednicama, egalitarizmu takvog društva, ona odgovaraju jednoj potrebi koja postoji u francuskom društvu. Romantičari teško prihvataju materijalističku klimu epohe Luja Filipa. Period je prepun dela koja neumorno ponavljaju da se potraga za novcem odvija na račun najvećih ljudskih kvaliteta. Tako se Siprijen Rober, najknjiževniji od publicista koji su pisali o Južnim Slovenima, pristalica ideja utopijskog socijalizma, divi „brat-skoj solidarnosti koja postoji među članovima jedne zajednice (srpske, prim. aut.), koja postaje velika porodica“. Socijalisti utopisti veruju u prirodnu dobrotu seljaka,

vrline jednostavnog čoveka, neiskvarenog buržoaskim životom: „Jednakost koju Srbi zahtevaju se ne sastoji u tome da svi budu svedeni na najniži nivo, već u tome da svi budu plemići. Pitao sam te seljake da li među njima ima plemića: Da, odgovorili su mi, svi smo mi plemići...“²⁷

Mržnja uperena protiv konvencija buržoaskog života, uglađenog društva izgrađenog na sveprisutnom konformizmu, izazivala je nostalgijne poglede prema zajednicama u kojima vlada pobuna i odbijanje pokoravanja, bez obzira odakle za tim dolazili zahtevi: „Daleko od naših potreba za luksuzom, izjednačavanjem pod jedinstvenim kodom i ličnom nezavisnošću, ti su narodi još uvek, najvećim delom u prvobitnim običajima, u vremenu Tezeja i Argonauta, u epohi hrišćanske Ilijade. Njima nije potreban odmor kao nama, zrelim ljudima, njihova neobuzdana mladost sanja samo o moralnim i fizičkim bitkama protiv svih oblika opresije; oni su još uvek u vremenu krstaških ratova protiv nečistog islama [...] Njihov ekskluzivni nacionalizam se odupire svakoj nagodbi; oni ostaju avanturisti i fanatici, odbijaju svaki strani jaram. Jedina stvar koju prozaična i skeptična Evropa može da pokuša jeste da zadrži u pravednim okvirima tu plemenitu žestinu“²⁸.

Stranac, Drugi, Južni Sloven, sve su to elemente problematike svojstvene društvu koje ih razvija, u ovom slučaju francuskom, bilo u cilju afirmacije ili osporavanja identiteta grupe kroz utopijske ili ideološke slike. Na taj način otkrivamo snage koje upravljaju jednom kulturom i njene sisteme vrednosti. Parafrazirajući Danijela Pažoa, dolazimo do zaključka da se u jednoj kulturi, u tačno određenom istorijskom trenutku, o Drugom ne može reći bilo šta. Dodao bih da to zavisi od izabranog ideološkog okvira, jer se ideologije sukobljavaju u okviru iste epohe i žive simultano, mada nemaju podjednaku važnost u određenom trenutku.

U francuskoj kulturi se jugoslavofilija manifestovala kao oduševljenje primitivnim zaostalim životom, egzotizmom divljaka koje su stimulisali postulati romantičarskog pokreta. Slike slepih pesnika „kao Homer“, koji pevaju o herojskim delima, prenose su čitaoce u antička vremena, u Grčku. Uz to su išle i „svežina prvobitnih vremena“, „homerovska jednostavnost“ i „naivnost“ naroda, još uvek neiskvarenih civilizacijom, teme dobro poznate u XVIII veku. To su neke od ključnih sintagmi francuskih predstava za označavanje Južnih Slovena. Ali, iste te slike bile su i argument na osnovu kojih je ta civilizacija u skladu sa evolucionističkim teorijama bila označavana kao zaostala.

Jugoslavofobija se manifestovala kao rezultat onoga što Nemci zovu *Realpolitik*, u okviru koje je strah od Rusije, koncentrisan u problemima kao što su panslavizam i Istočno pitanje, imao dominantnu poziciju. Političko približavanje Rusiji je predstavama o Južnim Slovenima uvek dodavalo crne tonove.

U francusku kulturu XIX veka Južni Sloveni su ulazili gotovo isključivo u periodima političkih nemira i ratova. Kada je prošla epoha romantičarskog interesa za folklor i narodnu poeziju, izvan prethodno pomenutog konteksta, u toj kulturi su bili potpuno odsutni.

- 1 Mada je južnoslovenski registar 40-ih godina XIX veka već ustanovljen, da bi specifičnost Srba približio francuskoj publici, Siprijen Rober (Cyprien Robert 1807-?) će napraviti poređenje sa sistemom slika koji je poznatiji, pa će reći sledeće: „... Srbi su, kao što navodi jedan muslimanski autor, *Arapī Evrope*“. (Les Slaves de Turquie, 1844, str. 219). On ne kaže eksplicitno šta misli pod tom metaforom, ali na osnovu konteksta, shvatamo da se radi o socijalnom životu organizovanom u okviru plemena, o poštovanju starih običaja i odlučnom odbijanju da se prihvate evropski, o egzaltiranoj ljubavi prema nezavisnosti. U predstavama koje francuska kulture gradi o Arapinu, on je hrabri i divlji ratnik koji živi od rata i pljačke, heroj poezije svoga plemena, obožavan od žena, lenj, strog i nedisciplinovan. Videli smo da najveći broj ovih crta Rober i drugi francuski pisci pridaju Srbima. Evidenti romantični sadržaj ovakve slike činio ju je neodoljivom.
- 2 Frédéric-Gustave Eichoff, francuski filolog, rođen u Avru 1779. godine. Radio na katedrama u Parizu i Lionu. Rezultat interesa za slovenske jezike i književnost je njegova knjiga *Histoire de la langue et de la littérature des Slaves, Russes, Serbes, Bohêmes, Polonais et Lettons* (1839).
- 3 Hippolyte Desprez je rođen u Breteju 1819. godine. Oko 1845. godine putuje u Mađarsku, gde nastoji da se obavesti o Ilirskom pokretu. Specijalizuje se za pitanja Istočne Evrope i po povratku u Pariz postaje urednik u časopisu *Revue des Deux Mondes*. Tekstove objavljene u časopisu sakuplja u knjizi pod naslovom *Les Peuples de l'Autriche et de la Turquie*. *Histoire contemporaine des Illyriens, des Magyars, des Roumains et des Polonais*. Karijeru završava kao diplomata. Umro je 1898. godine
- 4 Hippolite Desprez, *Les peuples de l'Autriche et de la Turquie*, I, Paris, Lomon éditeur, 1850, str. 1-46.
- 5 Alberto Fortis (1748-1803), italijanski opat, filolog naturalista, bibliotekar u Bolonji i sekretar Italijanskog nacionalnog instituta. U svojoj knjizi *Viaggio in Dalmazia* iz 1774 otkriva „Morlake“ u Evropi, tačnije u Dalmaciji. To je ime u Italiji poznato vekovima i verovatno je vizantijskog porekla (Maurovlahos). Označavalo je kontinentalno stočarsko stanovništvo venecijanske Dalmacije, domoroce Balkana. Na kraju knjige Fortis objavljuje svoj prevod narodne pesme *Hasanaginica*, pod sledećim naslovom *Canzone dolente della nobile sposa d'Asan-Aga* i originalni tekst na srpskom, te je tako među prvima koji su se u Evropi interesovali za folklor i kulturu Južnih Slovena.
- 6 Cf. Lauriston, *Quelques observations sur les mémoires du duc de Raguse*, Paris, Dentu, 1857.
- 7 *The New Encyclopaedia Britannica*, vol. 12, 15ème édition, 1974-1986, p. 253 na sledeći način objašnjava ovu reč: ... Although the belief is widespread over Asia and Europe, it is primarily a Slavic legend, with reports proliferating in Hungary from 1730 to 1735. (...Mada je verovanje u vampire bilo široko rasprostranjeno u Aziji i u Evropi, to je po poreklu slovenska legenda, pomognuta mnogobrojnim izveštajima iz Mađarske u periodu od 1730 do 1735.) *Le petit Robert, Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française*, éd. de 1987 à la page 2063 dit: VAMPIRE - n. m. (1746; all. Vampir, du serbe)
- 8 Prenosimo ovde napis iz bečkih novina „Wiener Diarium“ od 25. jula 1725, *Entsetzliche Begebenheit welche sich in dem Dorff Kisolava ohnweit Belgrad in Ober-Ungarn vor einigen Tagen zugetragen*, uz prevod i komentar Vojislava Jovanovića (*La guzla de Prosper Merimee*, str. 311), koji dobro pokazuje morbidni interes publike koji novine nastoje da zadovolje:
„U septembru mesecu 1724. godine umre seljak Petar Blagojević iz Kisiljeve, ... malog

sela koje se nalazi u današnjoj Srbiji, tada pod Austrijancima. Deset nedelja posle njegove smrti, devet osoba iz istog sela preminše za osam dana. Sve su izjavile da su tokom noći videle Petra Blagojevića koji je dolazio da im sisa krv. Devetog dana, vampirova žena ispriča da je se Petar Blagojević pojavio prethodne noći i tražio od nje svoje papuče.

Čitavo selo tada ode kod carskog upravitelja ...; ovaj dođe sa jednim popom i jednim dželatom da ispita stvar. Naredi da se otvori mrtvačev grob. Nađoše Petra Blagojevića „potpuno svežeg“ (*ganz frisch*), sudeći po zvaničnom dokumentu koji je sastavljen. Njegova kosa, brada i nokti bili su obnovljeni; usta su mu bila puna krvi. U srce su mu zaboli kolac i spalili telo. Carski oficir sastavi dugi izveštaj vladi u Beogradu, koja naredi da se pošalje u Beč gde je izazvao pravu senzaciju u štampi pa čak i u naučnim krugovima.“

- 9 *Mélanges de Littérature et de Critique par M. Ch. Nodier. Mis en ordre et publiés par Alexandre Barginet de Grenoble*, Paris, 1820, G. II, p. 353-373.
- 10 *Jean Sbogar*, ch. II, pp. 103-104, éd. Charpentier.
- 11 J.-M. Moura, *Lire l'exotisme*, Paris, Dunod, 1992, str. 99.
- 12 Reč gotovo isključivo vezana za ime Jelačića.
- 13 Cedulje na kojima popovi zapisuju imena svetaca; treba da štite od bolesti i uroka.
- 14 Reč se nalazi u rečniku francuskog jezika *Robert*: „RAKI - n. m. (1827; turc. rāqi, arapska reč). Napitak sa Orijenta, piće sa dodatkom anisa“.
- 15 Roberov rečnik (*Dictionnaire Robert*), označava ih kao „guzla, n. f. (1791; hrvatska reč) - jednožični muzički instrument, vrsta violine koju upotrebljavaju Dalmatinci.“
- 16 Orijentalna palata, kuća velikodostojnika
- 17 Cyprien Robert je rođen u Anžeu 1807. godine. Godine 1842. počinje saradnju u časopisu *Revue des Deux Mondes* gde će objavljivati tekstove sa putovanja po slovenskim regionima Austrije i Turske. Najvažnije delo *Les Slaves de Turquie. Serbes, Monténégrins, Bosniaques, Albanais et Bulgares. Leurs ressources, leurs tendances et leurs progrès politiques* iz 1844. godine. Imenovan za profesora Katedre za slovenski jezik i književnost u Parizu 1845. godine, zamenjujući tako Mickjevića. Osnivač je Slovenskog društva u Parizu i glavni urednik časopisa *La Pologne*.
- 18 Prvi predsednik Francuskog geološkog društva, član Austrijske i Jugoslovenske akademije, Ami Bue je rođen u Hamburgu 1794. godine. Živeo je u Parizu i u Beču, potpuno se posvetio geološkim istraživanjima na području Evropske Turske, u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Rezultat njegovog rada objavljen je u obimnoj knjizi pod naslovom *La Turquie d'Europe ou observations sur la géographie, la géologie, l'histoire naturelle, la statistique...*, objavljenoj 1840. godine.
- 19 Balzac, *Un début dans la vie*, Paris, Calmann Lévy, 1926, p. 67.
- 20 Ibid, p. 81.
- 21 Posle Niša, ulazimo u lepe planine i u okean šuma Srbije [...]. Na našem putu, svakih pet ili šest milja, dok silazimo u neku širu dolinu u kojoj krivuda reka, opažamo velika sela sa lepim, belim i novim kućama od drveta koje se pomalaju iz šuma, malu crkvicu i parohijsku kuću koje se pružaju duž lepe reke, usred livada i polja bundeva. Stanovnici koji sede na drvenim klupama pred svojim radnjama, bave se različitim zanatima; [...] na livadama i u šumama nalazimo grupe mladih momaka i devojaka koji zajedno idu da rade na poljima, uz put pevaju nacionalne pesme koje podsećaju na naše pastirske pesme. Lamartin, *Voyage en Orient*, str. 256-257.

- 22 Hippolyte Desprez, „Les questions sociales dans la Turquie d'Europe“, *Revue des Deux Mondes*, 1. juni 1848., str. 745.
- 23 Tzvetan Todorov, *Nous et les Autres*, Seuil, Paris, 1989. str. 358.
- 24 Mišle je, na primer, za Ruse pisao da su „varvarske mase“ pune „varvarske žestine“. U delu *Narod* (People) će, govoreći o Nemcima napisati: „A što se tiče nemačkih knjiga, ko ih još čita osim Nemačke?“ Posle nemačko – pruskog rata, napisao je i ovo: „Ta apsolutna vernost, karakteristična za Nemce, varvarska je vrлина.“ Citirao Todorov, *Nous et les Autres*, str. 293.
- 25 Cf. Michel Foucault, *Il faut défendre la société*, Gallimard Seuil, 1997, str. 173.
- 26 Cf. Tzvetan Todorov, *Nous et les Autres*, op. cit., str. 357.
- 27 C. Robert, *Les Slaves de Turquie*, op. cit. str. 219.
- 28 Ibid., p. 84.

Dušica Potić

POSTMODERNISTIČKO POZIVANJE NA ROMANTIZAM

Srpska poezija se danas ne piše samo na teritoriji naše zemlje, dakle u matičnoj kulturnoj sredini. Pored susednih država, gde su Srbi nacionalna manjina, i takozvane dijaspore, odnosno zapadnih zemalja gde su se naši ljudi iseljavali, ona nastaje i u republikama bivše Jugoslavije, koje su sada i zvanično inostranstvo. Koliko takva lirika bitno pripada matičnoj? Odgovori mogu biti razni, a onaj koji nudi Vaša kritičarka je poetički usmeren. Ona je intergralni deo korpusa srpskog pesništva ukoliko narasta iz njegove tradicije, ukoliko je bliska aktuelnom poetičkom trenutku, tj. ukoliko nije anahrona, i u onoj meri u kojoj pesnik u inostranstvu vlada srpskim jezikom.

Pored apstraktnih razmišljanja, potrebno je ispuniti i jedan bitan uslov. Pesnik koji ne živi u matici mora u njoj da bude prisutan, mora da objavljuje kod domaćih izdavača i prođe čitalačku i kritičku proveru. Izdavači koji su, poput Srpske književne zadruge, i institucija naše kulture, predstavljaju možda najbolju mogućnost za popularizaciju i afirmaciju pisaca što stvaraju unutar takozvane celine našeg kulturnog prostora. Zadruga je, objavljujući *Srpsku glavu* (2000.) Đorđa Nikolića, pesnika iz Čikaga, i potvrdila da u današnje vreme može poslužiti takvoj misiji.

Pre *Srpske glave* Nikolić je objavio zbirke: *Po starim reljefima* (1975), *Three Slavic Poets* (1975, sa Josifom Brodskim i Timoteušem Karpovičem). *Grmovi, trave* (1978) i *Key to Dreams According to Đorđe* (1978, prevod Čarlsa Simića). Njegova nova knjiga predstavlja postmodernističko pozivanje na romantizam, na tada čest žanr i čestu lirsku vrstu, spev i rodoljubljivu liriku, ali u varijanti kreativnog otklona. Nikolićev spev bi se mogao odrediti kao refleksivni, a njegovo patriotsko pevanje, lišeno romantičarskih ushita i ideala, kao rodoljubivo i kritičko.

Refleksivni karakter teksta i kritička misao pesnika uslovile su i sklop celine. Ona ne samo što nije narativna, već nije ni jedinstvene strukture; čini je niz pojedinačnih nenaslovljenih pesama ustrojenih u cikluse. Romantizam je nasleđe koje je autor odabrao da preoblikuje i preoblikujući dovede u pitanje njegovu misaonu celovitost i vezu sa onostranošću. Svakako da lirika našeg vremena, naše rascepkane svesti i haotične egzistencije ne može ni da odražava (nepostojeći) apsolut ukoliko ne želi da bude obeležena kao prevaziđena, pa nema razloga da takav bude ni pesnik iz dijaspore, ma koliko opredeljen za starinsko patriotsko pevanje.

Baština koju je odabrao da sledi je naša narodna književnost. No ni u odnosu na nju nije zauzeo stav podražavanja, već mu se priklonio na kreativan način. On peva u epskom desetercu, ali ne epsku narodnu pesmu. Njegov tekst se oslanja i na uzuse pisane književnosti. Lirski je, ima refleksivnu strukturu, rimu, i organizovan je u strofe. Postupak ukrštanja raznorodnih pesničkih iskustava mogao bi se objasniti i usvajanjem nacionalne tradicije kao temelja, ali i njenim nužnim dovodenjem